

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

GARAS KLÁRA

MŰVÉSZ ÉS MEGRENDELŐ,
KÖZÖNSÉG ÉS KRITIKA

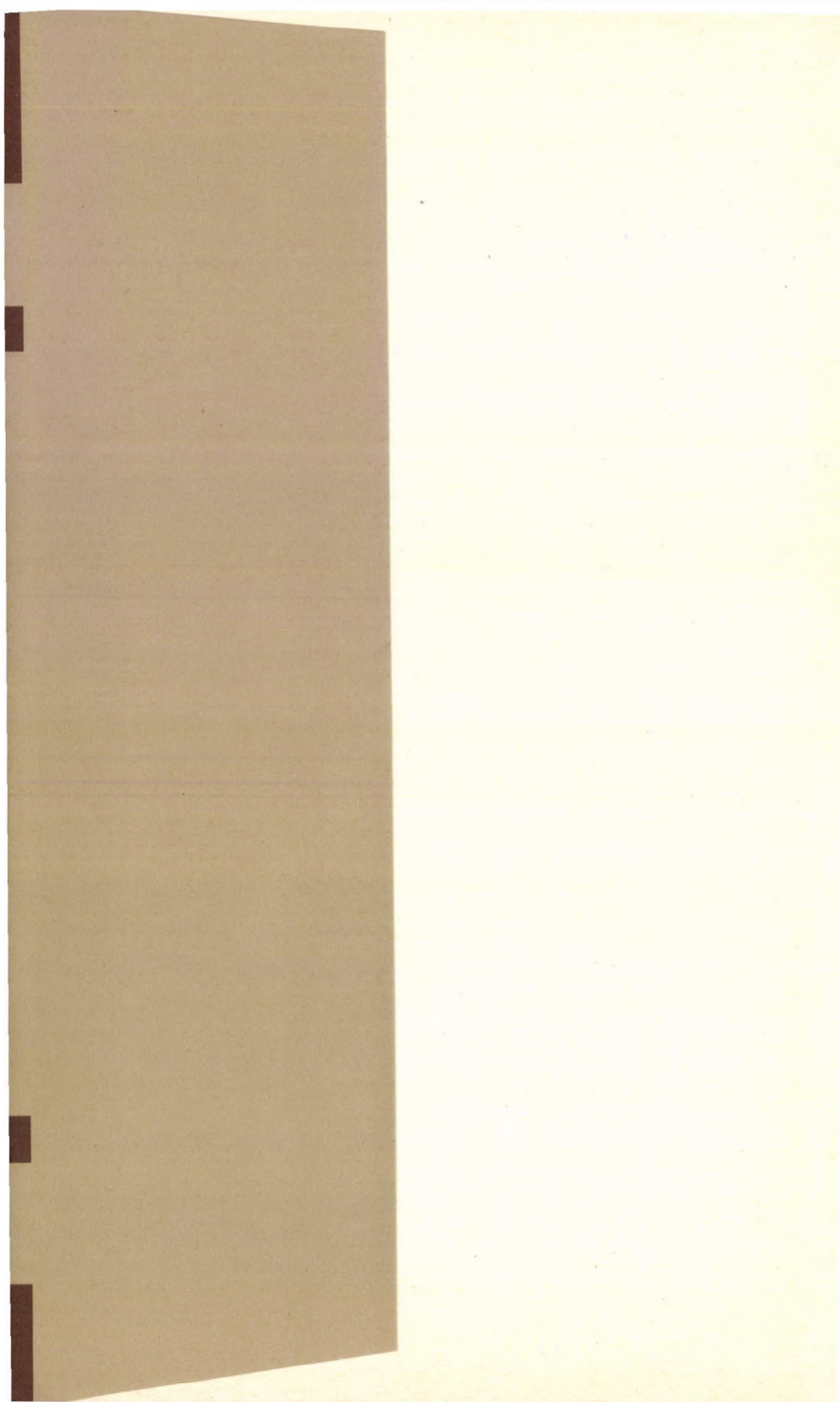
Változások

a 18. század második felének
művészeti életében

57

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ÉRTEKEZÉSEK
EMLÉKEZÉSEK

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

SZERKESZTI
TOLNAI MÁRTON

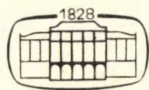
GARAS KLÁRA

MŰVÉSZ ÉS MEGRENDELŐ,
KÖZÖNSÉG ÉS KRITIKA

Változások
a 18. század második felének
művészeti életében

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

1986. JANUÁR 23.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadványsorozatban a Magyar Tudományos Akadémia 1982.
évi CXLII. Közgyűlése időpontjától megválasztott rendes és
levelező tagok székfoglalói — önálló kötetben — látnak
napvilágot.

A sorozat indításáról az Akadémia főtítkárának 22/1/1982.
számú állásfoglalása rendelkezett.

ISBN 963 05 4462 8

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1987 — Garas Klára

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Felelős szerkesztő: Derzsi Ildikó

A tipográfia és a kötésterv Löblin Judit munkája

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Terjedelem: 2,17 (A/5) ív + 16 oldal melléklet

HU ISSN 0236-6258

16613 Akadémiai Kiadó és Nyomda

Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

A cím a vizsgálódás széles keretét adja: előjáróban azonban utalnom kell arra, hogy az előadás és a készülő kötet, melynek részét alkotja, a „Festő és festészet a 18. században” című feldolgozás szűkebb területtel, Közép-Európa, főként Ausztria, Magyarország, Cseh-Morvaország művészetével foglalkozik. Itália művészetét a 17–18. században példamutatóan elemzi Francis Haskell 1963-ban s azóta több kiadásban, több nyelven megjelent „Patrons and Painters, Art and Society in Baroque Italy” című alapvető munkája. A mi területünkre vonatkozóan eddig nem készült ilyen jellegű összefoglalás, s nagyjából hiányoznak a részletfeldolgozások is a művészeti élet alakulásáról, a művészi alkotás módozatairól.¹

¹ Az alapeszmékhez és általános összefüggésekhez ld.: HAUSER, A.: The social history of art. New York 1958, magyar nyelven Budapest (1982); WITTKOWER, R. and M.: Born under Saturn. The character and conduct of artists. New York 1963. Egyes részkérdésekhez: KOCH, G. F.: Die Kunstausstellung. Berlin 1967; PIGLER, A.: Neid und Unwissenheit als Widersacher der Kunst. Acta Historiae Artium 1954, I. 215; GALAVICS, G.: Program és műalkotás a 18. század végén. Budapest 1971; GARAS K.: Literarische Unterlagen und die bildenden Künste in Österreich in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Die Österreichische Literatur I. Graz 1979, 929; CSATKAI, E.: Kazinczy és a képzőművészetek (1925). Budapest 1983. Művészmonográfiák bővebb, ide vonatkozó anyaggal: DWORSCHAK, F.—FEUCHTMÜLLER, R.—GAR-

A történelmi körülményekből következően elsősorban a 18. századdal érdemes foglalkoznunk, s a jelen áttekintésben figyelmünket a század közepén bekövetkező változásokra, az átalakulás tüneteire fordítjuk. Vízválasztó ez a korszak, a régi és új mezsgyéjén világosan kimutatható az, amit a több évszázados gyakorlat leszálló ágának, befejező szakaszának, s az, amit az új irányzatok kibontakozásának tekinthetünk. A művészi tevékenységet meghatározó, számos ma is élő jelenség ekkor kerül előtérbe, az alkotással és befogadással kapcsolatos, máig is érvényesülő mozzanatok túlnyomó része ettől a korszaktól dominál Közép-Európa művészetében.

Egy előadás keretében természetesen nem adhatunk képet a változások, mozgások teljes spektrumáról, a nemzetközi összefüggések és eltérések széles panorámájáról, történelmi feltételeiről. Csupán egyetlen vonulatot követünk: a művész és megrendelő viszonyát, a műalkotás, a közönség és közvélemény problémakörét kívánjuk példákkal is elemezni.

1786-ban a bécsi akadémia kiállításáról készült beszámolóban a kritikus gúnyosan írja Franz Anton Maulbertsch bemutatott művé-

---

ZAROLLI, K.-ZYKAN, J.: Der Maler Martin Johann Schmidt, genannt „der Kremser Schmidt“ 1718–1801. Wien 1955; GARAS, K.: Franz Anton Maulbertsch, 1724–1796. Budapest–Wien 1960; MATSCHE, F.: Der Freskomaler Johann Jakob Zeiller. Marburg/Lahn 1970.

ről, a „Nimfa és szatír”-ról: „Herr Anton Maulbertsch mag immer ein sehr biedermännischer und erfindungsreicher Mann seyn, ob wohl er uns ein saftgrünes Bildlein vor die Augen gestellt hat, welches man allenfalls des Absteehens halber auf eine flohfarbene Karosse copieren könnte“.² Nem sokkal később Hans Rudolf Füssli „Betrachtungen über den dermaligen Geschmack des Wiener Publikums” (1801) című elemzésében sommásan elítéli az előző korszak művészetének fogyatékoságait, az elegáns formák, az igaz jellemzés, az elmélyült tanulmányokon alapuló kifejezés hiányát, és rámutat, nem a művészek tehetsége hiányzott: „aber sie mussten sich fast immer nach dem damals noch rohen Geschmack des hiesigen Publikums, die vorzüglich der Klostergeistlichen richten, die ihnen fast allein Beschäftigung gaben, sie meistens gut bezahlten, dafür aber auch Werke für ihren eigenen Sinn und Gefühl forderten“. A további nagyobb munkák, amikre megbízást kaptak, „... bestanden fast lediglich in Deckenstücken oder andern blossen Pracht und Zierwerken... wobei auch bloss auf starken Effekt im Ganzen, auf

² Freymüthige Kritik über die in dem Modellsaale der K. K. Akademie der bildenden Künste ausgestellten Gemälde von einem Kenner der Kunst. 1. Brünner Wochenblatt 1826, Nr. 13. 1. Bremen, Kunsthalle.

mystische und symbolische Anspielungen angetragen werden musste“.³

E megnyilatkozások világosan érzékeltetik a század végére megváltozott szemléletet, a régi művészet elutasítását, az új követelményeket. A hatvanas évektől nyomon követhető folyamat a történelmi változásokkal, a nemzeti mozgalmak megerősödésével, a polgári kibontakozással, a felvilágosodás terjedésével összhangban Közép-Európa művészeti életében is átalakuláshoz vezet. A régi és új, hagyomány és kezdeményezés hosszú időn át összefonódva és ütközve állandó mozgásban van.

Az alkotói mechanizmus számos eleme a messzi múltba nyúlik vissza, a képzőművészet működési modellje, feltételrendszere a sok évszázada, lényegében a kora középkor óta fennálló bázisra épült. A képzőművészeti tevékenységet a 18. századig a megrendelő és művész kettőse határozza meg, a festő, a szobrász adott megrendelésre, megbízásra dolgozik. Ez az alaphelyzet lényegében akkor is fennmaradt, amikor az itáliai reneszánsz nyomán a művész kilépett a névtelenség teljes alá-

³ FÜSSL, H. R.: *Annalen der bildenden Künste für die österreichischen Staaten*. Wien 1801, 59. „Strudel, Gran, Troger, Palko, Unterberger, Maulbertsch waren Männer von vorzüglichen Talenten, die jene Theile der Kunst in beträchtlich hohem Masse besaßen, die zu ihren Zeiten, bis auf die Erscheinung des Mengs ... als die wichtigsten Theile der Malerey betrachtet wurden; die nämlich einen schnellen, lebhaften, und das Auge reizenden Eindruck zu machen pflegen“.

rendeltségéből, kiemelkedett a középkori céhrendszer szigorú kézműves kereteiből, s mind társadalmi állását, mind szellemi súlyát illetően különleges helyet foglalhatott el.

Az általunk vizsgált területen a 18. század első felében teljes egészében a hagyományos működési szerkezet dominált. A művész csaknem kizárólag megrendelésre dolgozott, konkrét feladatokat teljesített, amikor egyházi vagy világi megbízásra templomokat és kastélyokat dekorált, oltárokat készített, vagy akár kortársakat örökített meg. A fennmaradt dokumentumokból, levelekből, szerződésekből stb. pontosan ismerjük a gyakorlatban alkalmazott eljárást, a kisebb-nagyobb eltérésekkel érvényesülő általános feltételeket.

Nagyszabású épületkomplexumoknál, a török kiűzését követő fellendülés hatalmas vállalkozásainál az építtető uralkodó, főúr, főpap eleve átfogó építészeti és dekorációs tervekről, s megfelelő ajánlások alapján, kivitelező művészekről gondoskodott. Az előzetes elgondolásokat írásban, ún. konceptben, programban rögzítve vázlatokat készíttetett olykor több mesterrel is, mintegy versenypályázat keretében.⁴ A követelmények legtöbbször a részletekre is kiterjedtek. A megrendelő vagy annak

⁴ A brünni Landhaus mennyezetképéhez pl. 1732-ben a bécsi Bartolomeo Altomonte és Gaetano Fanti, a brünni Franz Ignaz Eckstein és Johann Georg Etgens is készített vázlatot. A megbízást a műfaj akkor legjelentősebb mestere, Daniel Gran kapta.

megbízottja nemcsak az ábrázolás tárgyát határozta meg, hanem gyakran a megjelenítés módozatait, esetleg a követendő mintákat is. A festőnek figyelembe kellett vennie a megadott méreteket, környezetet, a megbízó ízlését, konkrét elképzeléseit s a lehetőség szerint alkalmazkodott az előkészítő munka során felmerült korrekciós követelményekhez, kifogásokhoz. A kifogások jellegére vonatkozóan hadd idézzük jellemző példaként a tiroli Michelangelo Unterberger esetét a brixeni dóm főoltárképével kapcsolatban (1748). A megbízó káptalan hivatalos szerve, az építési bizottság pontokba foglalta meggondolásait a Mária halálát ábrázoló kép vázlatairól és módosításokat sürgetett, mert: a haldokló Mária arca túlságosan szomorú, csüggedt, holott tudva van, hogy a szűzanya fájdalom és félelem nélkül, mint írják, „Freidig und frelich” hunyt el. A halottas ágy túl mélyen van a képen s nagyon is sötét, a kis angyalfejek és felhőgomoly helyett hatásosabb lenne nagyobb angyalokat és architektúra háttérrel szerepeltetni.⁵ A művész hozzáállását, készségét az alkalmazkodásra hadd példázzuk Martino Altomonte 1735. évi levelével, amikor is megküldve a főoltárkép vázlatát a megrendelő wilheringi apátnak, a festő hangsúlyozza, nincs más kívánsága,

⁵ A dokumentumokat l. WEINGÄRTNER, J.: Der Umbau des Brixener Domes im 18. Jahrhundert. Jahrbuch des Kunsthistorischen Instituts 1920, XIV. 150.

mint hogy ő kegyelmes méltóságának és a tiszteletreméltó konventnek kegyes tetszését elnyerje. Amennyiben a kérdéses vázlat valamiben is kifogásolható, minthogy azon még lehet változtatni, kéri, közöljék azt vele s ő nem fogja elmulasztani, hogy kívánságuknak eleget tegyen.⁶ A korrekciók után a megbízó jóváhagyását elnyerő végső, ún. „approbációs” vázlatok – melyeket gyakran pecséttel s rajz esetében aláírással hitelesítettek – szolgáltak alapul a szerződés megkötésénél. Ezek a kötelező érvényű írásos megállapodások rögzítették a munka pontos feltételeit, megbízó és munkavállaló kötelezettségeit az anyagiakra, ellátmányra, munkaidőre, de a tartalomra és művészi minőségre vonatkozóan is.

A vázolt körülmények között természetesen a megbízó ízlésbeli s ennek megfelelően stílusbeli követelményei többnyire elhatározóak voltak. A befolyás határfoka nagymértékben függött a megrendelő személyes adottságaitól, műveltségétől és hozzáértésétől, ese-

⁶ Ld. REISINGER, A.: Beiträge zur Geschichte der Stiftskirche Wilhering. Christliche Kunstblätter, 1928, 105 „... winsche aniezo nichts anders als das Euer Hochwürden und Gnaden sambt den ganzen venerablen Convent ein gnädiges wohlgefallen derob haben mechten, sollte aber in bemelten scizo etwas unanständiges sein, welches aniezo noch leicht zu enderen, so bitte mier nur solches zu errinderen... werde nicht ermanglen und mich hechst befleissen, Hochgedacht deroselben Verlangen ein geniegen zu leisten“.

tenként nemzetközi kapcsolataitól, de anyagi lehetőségeitől is. Amikor megbízóról, megrendelőről beszélünk, nem egyszerűen bizonyos személyre gondolunk, hanem inkább arra a szorosabb körre, mely a készülő műalkotással a megrendelő részéről foglalkozik. Ide kell sorolnunk a különböző tanácsadókat, a gyakran irányító szerepet játszó építészeket, tervezőket, külföldi szaktekintélyeket.

Az ízlésbeli orientáció, a művész és művészi megoldás megválasztása, irányítása bonyolult összefüggéseket követ. Szerepet játszanak benne a politikai kapcsolatok, a család- és birtokviszonyok — hadd utaljak példaként a Schönbornok Dél-Németországot, Ausztriát, Magyarországot érintő művészeti vállalkozásaira —, a szerzetesrendek szervezeti kapcsolatrendszere stb. E tényezőktől függően gyakran egymástól igen távol eső területeken ugyanazokkal a művészekkel és művészi megoldásokkal találkozunk. Élénk nemzetközi stílusáramlás, a vendégművészek, különösen olaszok széles körű foglalkoztatása határozza meg e területen a 18. század első felében a művészet fejlődését, a helyi kezdeményezés, hagyomány még viszonylag szerényen érvényesül. A következő időszakban azonban az arányok eltolódnak, az idegen művészek fokozatosan háttérbe szorulnak, a nemzeti igények a képzőművészetben is előtérbe lépnek. A század közepétől Közép-Európában is felgyorsul a változás üteme. Szinte egyszerre többféle tö-

rekvés jelentkezik, a különböző új irányzatok hol egymást váltva, hol egymás mellett tűnnek fel. Stílusban kifejezve: a monarchia egész területén a késő barokk, rokokó és klasszicista stílüstörekvések a változatok széles skáláján egy időn át párhuzamosan is jelen vannak.

A központokban és a társadalom legfelsőbb rétegeinél a lépésváltás érthetően szaporább, a mozgás gyorsabb, következetesebb, a távolabbi területeken, az alsóbb rétegeknél lassúbb, retardált. A változás igénye nemcsak az új művésznemzedéket ragadja magával, de gyakran stílusváltásra, alkalmazkodásra kényszeríti a régieket is. A korszak legkiemelkedőbb ausztriai mesterének, Franz Anton Maulbertschnek pályafutása és oeuvre-je — mondjuk a sümegi falképektől Szombathelyig — szemléltetően dokumentálja a stílushullámok egymást követő sebes áramlatát egyetlen nemzedék életében.

Az érett barokk összművészetének — a Gesamtkunstwerknek — pompáját, gazdagságát, dinamikus és drámai formanyelvét a század ötvenes éveiben megerősödő francia befolyással a rokokó világias felfogása, derűs, játékos előadásmódja szorítja háttérbe, s a belső berendezésben, festészetben részben új formakincs, új tematika, szabadabb kifejezés mód érvényesül.⁷ A fiatal művészek immár nemcsak

⁷ RIESBECK, J. K.: Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland (1783). Berlin 1976, 243 a francia befo-

Itáliába mennek tanulmányútra, többen készülnek Párizsba is, különösen bizonyos művészeti ágak, a táj- és portréfestészet, a grafika tanulmányozására. A Kaunitz kancellár támogatásával Párizsban tanuló Jakob Schmutzer 1766-ban hazatérve Bécsben új szemléletű rajzakadémiát alapít, s mint a kortársak írják, a magával hozott szabadabb rajzstílussal nagy feltűnést keltve, kiszorítja az addig uralkodó, többnyire száraz és merev rajzmodort.⁸

A francia befolyás azonban hamarosan mind nagyobb ellenállásba ütközött. A német szellemi és irodalmi megújulás nyomán erősödtek a hangok az idegen áramlatok ellen. A bécsi udvari szobrász, a német származású Wilhelm Beyer 1784-ben megjelent „Neue Muse“ című írásában egyenesen ártalmas kórnak bélyegezte a gallomániát, ostorozta a franciákat utánzó német udvarokat és milliókat felemésztő romlott művészetüket: „Alles Gute des deutschen Genies wurde durch fremde Stümper, durch das blinde Vertrauen gegen diese Überläufer unterdrückt und vernichtet.“

---

lyás terjedéséről: „Unsere Moden sind schon bis an die Grenzen der Moldau und Walachei vorgedrungen, und alles was von Pressburg bis nach Kronstadt feine Welt heisst, spricht unser Patois. Man isst und trinkt nicht mehr ungarisch, sondern gibt Dinners, Soupers und Dejeuners... Die Buchhändler verkaufen den Voltaire in der Menge heimlich und die Apotheker den Mercurius in der Menge öffentlich“.

⁸ LÜTZOW, C. v.: Geschichte der K. K. Akademie der bildenden Künste. Wien 1877.

Felszólítja a művészeket, hogy rázzák le a franciák és olaszok által rájuk kényszerített rossz ízlés bilincseit.⁹ A hosszabb időn át Bécsben működő svájci író és festő, Johann Caspar Füssli nyíltan kijelenti: ki nem állhatja Watteaut, Lancret és társaikat, akik szerint „... nur vor Frauenzimmer hätten arbeiten sollen”.¹⁰

A hatvanas évek elejétől, igaz, még csak viszonylag szűk réteg számára, az is világossá válik, milyen úton kell haladni. Az 1761-ben Bécsben megalakult német társaság Gellert, Klopstock, Gessner, Hagedorn követését tűzi ki célul.¹¹ A német írók, esztéták, Hagedorn, Sulzer, Winckelmann, a pozsonyi származású Oeser stb. nyomán Josef von Sonnenfels, Franz Christoph Scheyb, Wilhelm Beyer Ausztriában is hatásosan propagálják az új szemléletet, a „stille Grösse und edle Einfalt”

⁹ BEYER, W.: Die neue Muse. Wien 1784. „Schon damals wütete in Deutschland eine verderbliche Seuche: die Gallomanie. War etwas natürlicher, als dass mit den übrigen französischen Moden auch die Mode der ausgearteten Künste nach Deutschland überging? Die deutschen Höfe beeiferten sich um die Wette den Franzosen zu gleichen. Sie verschrieben fremde Künstler, die Millionen verschlangen.“

¹⁰ BOERLIN BRODBECK, J.: Johann Caspar Füssli und sein Briefwechsel mit Johann Georg Wille. Kunst des 17. und 18. Jahrhunderts in Zürich. Zürich 1978, 141. Füssli feltételezi, hogy ezért a franciák megkérdőjelezzék az ő ízlését és hozzáértését, de már megszokta, hogy lenézik a németeket.

¹¹ „Die eifert nachzuahmen /So seid ihr deutscher Art/ nicht bloss von deutschen Samen“.

eszményeit, az antik művészet követendő példáját. Nincs módunkban itt — s alighanem nem is szükséges — a klasszicizmus alapeszméit és törekvéseit elemezni: csupán néhány mozzanatra utalunk, azokra a tényezőkre, melyek a művészi alkotás feltételrendszerének alakulására hatnak.

A klasszicizmus szinte minden szószólója hangsúlyozza, hogy a műalkotásnak az értelemhez kell szólnia, közérthetően magasztos gondolatokat, nemes érzelmeket kell sugallnia. „Der Pinsel den der Künstler führet soll in Verstand getunkt seyn“, írja Winckelmann.¹² Nem elég, ha a festmény csupán gyönyörködtetésre szolgál s a gazdagok palotáit díszítve elragadtatja az érzékeket. A szép elválaszthatatlan a jótól, a művészet szeretete és az erkölcsi érték megbecsülése egyazon forrásból fakad, hangsúlyozza Sulzer és Hagedorn.¹³ A művésznek tartózkodnia kell a felesleges túlzásoktól, a szenvedélyes kicsapongástól: világos elrendezés, helyes arányok, tiszta rajz,

¹² WINCKELMANN, J. J.: Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst. Dresden 1756, 44. HAGEDORN, Ch. L.: Betrachtungen über die Malerey. Leipzig 1762, 320, „Der Mahler, der Bildhauer soll denken“.

¹³ HAGEDORN, i. m., 19, 21; SULZER, J. G.: Die schönen Künste in ihrem Ursprung, ihrer wahren Natur und besten Anwendung betrachtet. Leipzig 1762, 69, 16; SULZER, J. G.: Allgemeine Theorie der schönen Künste. Leipzig 1778.

érthető ábrázolás az irányadó követelmények.¹⁴

A gyakorlat eleinte csak óvakodva és bizonytalanul követte a kinyilatkoztatott elméletet. A hatvanas években még kicsiny volt azoknak a megrendelőknek, műbarátoknak a száma, akik az új követelmények mellett kiálltak, s inkább csak elszigetelt példaként idézhetjük Karl Firmian grófot, Lombardia osztrák helytartóját, aki 1762-ben az etтали apát-sági templom oltárképével kapcsolatban hangsúlyozza: „Ich wünschte, dass der Altar, wovon die Rede ist, nicht nach dem heutigen Geschmack, sondern nach den Regeln der wahren Kunst errichtet würde.“¹⁵ Elképzelésének megvalósítója a Rómában tartózkodó fiatal tiroli festő, az Anton Raffael Mengshez és a klasszicizmusához igazodó Martin Knoller.¹⁶

A következő évtizedben a stílusváltás már szélesebb körben érvényesül. Mikor 1770-ben

¹⁴ FÜSSL, i. m., 65. A legfőbb követelmények: „Tief-sinn in der Erfindung,... schönes Ebenmass in Formen... Wahrheit im charakteristischen Ausdruck...“.

¹⁵ Ld. BAUMSTARK, R.: Martin Knollers Altarbilder für Kloster Ettal, Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst, 1974, XXV. 176.

¹⁶ Nehézséget jelentett, hogy a festészetben nem voltak megfelelő előzmények, melyekhez igazodni lehetett volna. Részben ez magyarázza azt a hírhedt esetet, amikor is Mengs és a festő Casanova Rómában egy hamisított festménnyel, egy álantik Ganymedessel tévesztik meg Winckelmann-t. Ld. PELZEL, Th.: Winckelmann, Mengs and Casanova: a reap-prisal of a famous Eighteenth Century Forgery. The Art Bulletin 1972, LIV. 301.

Maulbertsch az új irányzatot képviselő rézmetsző-akadémia tagja lesz, felvételi művét, a művészetek sorsát példázó allegorikus grisaille festményt elismeréssel méltatja a sajtó. Dicsérik a költői elképzelés ésszerűségét, a kivitelezés józanságát: „Die ganze Gruppe ist so geordnet, dass es zusamm ein Ganzes ohne Verwirrung ausmacht, und sich die Hauptfiguren vortheilhaft hervorheben. Die Lichter und Schatten sind ohne schreyenden Contrast, in einer verständigen Vereinigung, die das Auge entzückt. Die Figuren sind edel und charakterisiert.“¹⁷ Ha a barokk és rokokó legjelesebb képviselői ilyen eredményesen alkalmazkodni tudtak az új követelményekhez, a fiatalok még következetesebben vállalkoztak az új feladatokra, szemléletváltásra. A bécsi ösztöndíjjal Rómában tanuló ifjú Füger 1779-ben szerencsésnek mondja magát, hogy még nem otthonos a korábban uralkodó kicsapongó stílusban, mert úgy nehezebb lenne avval felhagyni, s a természet azon közérthető és mes-

¹⁷ Wienerisches Diarium, 1770 Nr. 21 „Das Stück des berühmten Hrn. Maulpirz war eine Allegorie, anwelcher sowohl die poetische als malerische Erfindung und Anordnung vortrefflich sind.“ és Kunstzeitung der Kayserl. Akademie zu Augsburg, 1770 Nr. 17: „Herr Maulpirz hat neben seiner schönen Arbeit zugleich seinen dichterischen Geist in der so schweren und delicaten Malerei der Allegorie gezeiget... Die Ausführung nun dieser dichterischen Zusammensetzung ist von einer solchen Würde und Schönheit, dass sich Wien auf solche Künstler allerdings einen kleinen Stolz erlauben kann.“

terkéletlen nyelvét követni, amely az antikot és Raffael művészetét jellemzi.¹⁸

Meggyorsítja az átalakulási folyamatot s egyben elmélyíti a változások medrét az a körülmény, hogy jelentősen módosul a felvevők köre és jellege, eltolódik a művészeket foglalkoztató, a művészetek iránt érdeklődő rétegek aránya. Evvel szoros összefüggésben módosul a tematika, a műfajok skálája. A 18. század első felében a művészi feladatok zöme az újonnan épült templomok, kolostorok, paloták díszítése volt: a fal- és mennyezetfestészet foglalkoztatta a mesterek jelentős részét. Az építkezési kedv és lehetőség azonban – mindenekelőtt Ausztriában – az örökösödési és a hétéves háború idején érezhetően megcsappant. Az egyházi reformok, restrikciók, majd a szerzetesrendek részleges feloszlata nyomán a feladatok száma nagymértékben csökkent. Rámutat erre a mozzanatra a már idézett Hans Rudolf Füssli is és leszögezi: „Der seither entstandene, so genannte moderne Geschmack in

¹⁸ „Ich sehe es aber als ein Glück an, dass ich nicht einen schon gebildeten, gewöhnlich ausschweifenden Stil darin mitbrachte, weil es so schwer hält ihn zu verlassen und sich an den reinen Geschmack, an jene ungekünstelte und allen Menschen verständliche Sprache der Natur zu gewöhnen, die in den Werken Raphaels und denen der Antike herrscht.“ És 1783-ban: „Ich habe mich um Zeichnung, Richtigkeit, Ausdruck, Kenntniss der Composition und des guten und edlen Stils in der Geschichte bemüht“. Ld. SCHLOSSER, J.: Füger als Porträtist. Belvedere 1925, IV. 161.

der innern Verzierung der Häuser und Palläste hat auch endlich die historischen Deckenmahlereyen, die im Grunde betrachtet, doch nur unnatürliche Vorstellungen sind, selten gemacht.“¹⁹ E történeti és anyagi tényezők mellett nem kis súllyal esik latba az a szemlélet, mely a többnyire protestáns német írók és esztéták véleményével összhangban, a mennyezetfestészetet a fölösleges pompa, a népámítás, megtévesztés eszközének bélyegezte. Természetellenesnek, értelmetlennek találták a mennyezetképeken fejünk felett lebegő hajókat, dülő csatákat.²⁰ Winckelmann szerint – s az ő szava volt az irányadó – „Die Gemäl-

¹⁹ FÜSSL, i. m., 63. „Seit dieser Zeit hat die in den Erblanden... bewirkte Simplifizierung des ausserlichen Gottesdienstes, und die darauf erfolgte Erminderung der gar zu zahlreichen Altäre und überladenen Zierraten in der Kirche, nebst der Sekularisierung vieler Klöster, diese Art Mahlereyen, die bis dahin die hiesigen Historienmaler fast ganz allein beschäftigten, sehr vermindert...“.

²⁰ WERNER, G. H.: Anweisung alle Arten von Prospekten... zeichnen zu lernen, nebst Anleitung zum Plafond und Freskomalen. Erfurt, 1781: „Ist es nun nicht Unsinn, wenn die Maler da Historien, die sich auf der Erde zugetragen haben, Bäume, ganze Landschaften oder wohl gar Seestücke hinkleksen“; NICOLAI, F.: Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Berlin 1788, II. 303. a mennyezetképekről: „...wenige Fälle ausgenommen haben dergleiche Gemälde nichts als Pracht oder gar Prunk zum Zweck. ... Wer wird den ganzen Körper zurücklegen, und sich die Augen verderben wollen, um aus einer Menge übereinandergeworfenen verkürzter, oft nur aus einem einzigen Gesichtspunkte richtig erscheinender Figuren, die Vorstellung einer uninteressanten Gegebenheit herauszusuchen...“.

de an Decken und über den Thüren stehen mehrentheils nur da um ihren Ort zu füllen und die ledige Plätze zu decken.“²¹

A monumentális festészet háttérbe szorítása, az egyházi és főúri megrendelők mellett és részben helyett, a szélesebb polgári rétegek aktivizálódása a táblaképfestészet, az ún. polgári műfajok megerősödéséhez vezet. A szorosabban vett történeti festészet, a tájkép, portré, zsánerkép foglalkoztatja a keresletnek megfelelően mind nagyobb mértékben a művészeket.²² A tematika átalakulása, az alkotó és ábrázolás viszonylatának gyökeres módosulása követi ezt a fejlődésvonalat. A feladat, az ábrázolás meghatározásában a század első felében a megrendelőnek döntő szerepe volt, s a festő mozgásterét nemcsak a megadott részletes programok határolták be, alkalmazkodni kellett a hagyományos, sok évszázados ikonográfiai alapanyaghoz, az allegorikus-szimbolikus jelképrendszerhez. Az igazán nagy művész természetesen e szűkebb keretek közt is talált egyéni megoldást, sajátos és elragadóan meggyőző képi kifejezési formát – gondoljunk pl. Maulbertsch sümegi freskóira. A kö-

²¹ WINCKELMANN i. m., 44.

²² E műfajokhoz ld. HERRMANN-FICHTENAU, E.: *Der Einfluss Hollands auf die österreichische Malerei des 18. Jahrhunderts*. Wien-Köln-Graz 1983; GARAS, K.: *Die Genremalerei im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa*. Zbornik za likovne umetnosti (Novisad). 1981, 251.

töttségek, ismétlések azonban egyhangúsághoz, rutinszerű modorossághoz vezettek, s a bécsi művészek, mint Füssli írja, a megrendelő ízlésétől korlátozva többnyire nem érhatték el azt a szintet, melyet olykor vázlataik sugallnak, s amelyet egy műveltebb, a szépségre fogékonyabb publikum lehetővé tehetett volna.²³

A század közepétől bekövetkező fordulat a témaválasztás, ábrázolás vonatkozásában mind szerényebb lesz a megrendelő szerepe, a művész mindinkább magához ragadja a kezdeményezést. A morvaországi Hradisch kolostor apátja pl. már 1751-ben mentegetőzésre kényszerül Paul Trogerrel, a bécsi akadémia kiváló mesterével szemben, amikor írásban biztosítja, hogy nem ragaszkodik a megadott concept-hez, nem kívánja korlátozni a művész invencióját és semmiben sem óhajtja kezét megkötöni.²⁴ Dorfmeister István a szombathelyi oltárkép kapcsán a megrendelő Szily püspöknek önérzetesen hangoztatja: „Etwas muss man doch dem Künstler zu seinem Gusto seiner Haltung zu lassen“.²⁵ A festők immár ragasz-

²³ FÜSSL, i. m., 62–63.

²⁴ Ld. ASCHENBRENNER, W. – SCHWEIGHOFER, G.: Paul Troger. Leben und Werk. Salzburg 1965, 220.

²⁵ „... damit doch das alte Sprichwort nicht gänzlich in Vergessenheit kommt: dem Mahler und Poeten ist villes erlaubt“. Ld. FÁBIÁN, M.: Dorffmeister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. Vasi Szemle 1935–36, 19. Szily János szombathelyi püspök még a század végén

kodnak saját elképzeléseikhez, maguk keresik a megfelelő anyagot a helyes ábrázoláshoz. Vinzenz Fischer a bécsi udvari könyvtárban kutat régi metszetek után, hogy a székesfehérvári főoltárképen helyesen ábrázolhassa István királyt (1774), Johann Lukas Kracker a tridenti zsinat egri megörökítéséhez az egykorú leírás német kivonatát kéri, hogy a történeti hitelesség követelményének eleget tehessen. Martin Knoller egyenesen Winckelmanntól kér tájékoztatást a római szenátorok ábrázolásához. A nemzetközi hírű nagy mestereknél eleve a művész tetszésére bízzák a téma meghatározását: pl. amikor II. József császár a kor egyik legjelesebb német festőjétől, Angelika Kauffmanntól Rómában két festményt rendel a bécsi képtár számára (1784). A művésznő — s ez is jellemző mozzanat — két hősi jelenetet választ, a germán Hermann diadalát és a harcban elesett Pallas siratását.

A művésznek immár többnyire a képessége és műveltsége is megvan ahhoz, hogy maga válassza témáját s alakítsa ábrázolását. Már Martin van Meytens, a bécsi akadémia 1770-ben elhunyt igazgatója is következetesen harcolt azért, hogy csökkentse a művészek aláztos függését a gazdag és önkényes művészeti

---

is igyekezett a régi gyakorlatnak megfelelően érvényt szerezni a megrendelt művekkel kapcsolatos elképzeléseinek. A Maulbertschnek, Dorfmeisternek tett észrevételek azonban túlnyomórészt a történeti hitelességet, korhű ábrázolást szorgalmazták.

diktátoroktól, s F. Ch. Scheyb „Köremon”-ja (1770) méltatlankodva száll szembe azokkal, akik nem tudják másként elképzelni a festőt „als einen blossen Handwerksmann, dem sie weder Gelehrsamkeit oder gute Sitten, noch einige Erziehung zutrauen“.²⁶ Igaz a műveltségbeli eltérések a művészek körében igen nagyok voltak. Az alapismeretek hiányára még a század második felében is akadnak példák. A kiváló tirolai tájképfestő, Franz Edmund Weirotter pl. párizsi tanulmányútja idején még írni, olvasni sem tudott. A későbbi akadémiai festő Hubert Maurer akkor tanult meg írni, amikor itáliai tanulmányútjáról beszámolókat kellett küldenie. Akadtak azonban bőven, akik éppen tájékozottságukkal, műveltségükkel tűntek ki. Martin von Meytens pl. a kortárs beszámoló szerint hat nyelven tudott s a filozófiában, természettudományokban is járatos volt. A pozsonyi származású Friedrich Oeser, a lipcsei rajzakadémia igazgatója a kor vezető íróival, tudósaival állt kapcsolatban, s Winckelmann is, Goethe is példaképnek tekin-

²⁶ SCHEYB, F. Ch.: Köremons Natur und Kunst in Gemälden, Bildhauereyen, Gebäuden und Kupferstichen. Leipzig und Wien 1770 és FÜSSL, i. m., 17. Meytens igyekezett „...jenen Theil noch von vorigen Zeiten übrig gebliebenen handwerksmässigen Anstand, jenes zu grosse Misstrauen in ihre eigene Fähigkeiten in Vergleichung mit den Ausländern, und jenes furchtsame, und gar zu unterwürfige Betragen gegen reiche und anmassende Dictatoren in der Kunst... zu vermindern.“

tette.²⁷ Az ugyancsak pozsonyi tájképfestő, a fiatalon elhunyt Karl Philipp Schallhas méltatói is az ifjú művész széles körű ismereteit, nagy olvasottságát tartották említésre érdemesnek.²⁸

Az olvasás, a műveltség fontosságát hangsúlyozza akadémiai előadásában a felvilágosodás egyik vezéralakja, a rézmetsző-akadémia titkára, Josef von Sonnenfels. Az „Ermunterung zur Lektüre an junge Künstler”-ben 1767-ben kiemeli, hogy a valódi művészi értékek, a gondolatok gazdagsága, a költői szellem, az alakok nemessége, az érzelmek kifejezése – nem valósíthatók meg műveltség, olvasottság nélkül.²⁹ A festőnek, tűzrevetve a szellemet gúzsbakötő kézikönyveket, az igazi irodalomhoz kell fordulnia. Csak ennek segítségével találhatják meg a gondolatébresztő, nemes példával szolgáló témákat. Az élő irodalomból, a görög-római és hazai történelemből vett jelek, a mindennapok bemutatása, a hazai tá-

²⁷ Bővebben e témakörhöz ld. GARAS K.: *Literarische Unterlagen*, 929, 933–935.

²⁸ „Ein geschmackvoller junger Mann, der zugleich eine Menge wissenschaftliche Kenntnisse und eine ausgebreitete Lektüre besass.“ Ld. FÜSSL, H. R.: *Allgemeines Künstler Lexikon*. Zürich 1789–1819, IV. 1470.

²⁹ SONNENFELS, J. v.: *Gesammelte Schriften*. Wien 1786, IV. 91, 282, 295. „... zu dieser hohen Stufe der Kunst gelangt man nicht, ohne dass der Geist durch die Lesung der besten Schriften des Alterthums und der neueren Zeiten genährt, ohne dass die Einbildung durch die Dichter erhitzt, mit Bildern bereichert...geworden“.

jak, szokások kerülnek az érdeklődés előterébe. S míg pl. a hatvanas évekig az akadémiai pályázatokra szinte kizárólag bibliai témákat jelöltek ki, a hetvenes évektől többnyire már német irodalmi és klasszikus történeti jelenségeket kellett megörökíteni.³⁰ Az akadémia ekkor már a korábban lenézett zsáner műfaj képviselőit is tagjai közé választhatta, s jellemző módon a késő barokk jeles mesterei, Maulbertsch és Kremser Schmidt is élénken foglalkoztak a nyolcvanas években a mindennapok megörökítésével, népszerű zsánerjelenetekkel.

A társadalmi és anyagi feltételek megváltozása, mint Füssli hangsúlyozza, a tudomány és irodalom közzététel formáló befolyása³¹ a művészeti élet, a szervezeti formák, az intézményrendszer átalakulását is magával hozza. A művészi gyakorlat évszázadok óta fennálló intézményes módozatai a céhrendszer, az udvari státus és az akadémiák voltak. A széles szervezeti alapot a középkori céhrendszer adta. A kézművesekhez hasonlóan, s részben velük együtt a festő, szobrász stb. a céh tagjaként

³⁰ A rézmetsző akadémia első pályatétele jellemző módon a nemzeti múlt egy hősi témája volt: a Hermann és Thusnelda szomorújáték egy jelenetét, csoportját kellett megörökíteni.

³¹ FÜSSL, i. m., 64. „Das Lesen der Geschichte, der alten und der neuern Dichter, und der besten deutschen Schriften über ästhetische und Kunstgegenstände, ward nach und nach allgemeiner und führte unvermerkt auch zu einer bessern Wahl in Kunstsachen.“

gyakorolhatta mesterségét; kiképzését, letelepedését, működését, műhelygyakorlatát a szigorú céhszabályok foglalták keretbe. A céhbeli, ún. polgári festők, „bürgerliche Maler” létszáma a városokban kötött volt, mozgásterük s a foglalkoztatható segédek száma korlátozott. Az idegenek meghonosodását sajátos procedúra nehezítette, a céhek, „Bruderschaft”-ok mindenütt féltékenyen őrizték létfeltételeiket és kiváltságaikat és következetesen felléptek a „Störer”-nek, „Pfuscher”-nek minősített idegenek ellen.³² Fellépésük azonban az idők során egyre hatástalanabb lett, állásaik megmerevedtek, befolyásuk mindinkább csökkent. 1735-ben a bécsi Szt. Lukács céh folyamodványa az akadémiai kiváltságok ellen még azzal a következménnyel járt, hogy a hatóságok elodázva a döntést mindkét szervezet működési feltételeit érvényben hagyták. Amikor azonban 1773-ban az újonnan alapított rajzakadémia igazgatója, Jakob Schmutzer fordul a császárnőhöz s hangsúlyozza, milyen szégyenteljes és a nemzetközi közvéle-

³² A folyamat jellemzésére idézhetjük a prágai jezsuiták esetét a Szt. Miklós templom kifestésével kapcsolatban. 1753-ban a városi festőcéh letiltatta a Drezdából meghívott Franz Karl Palko munkáját a templomban, a folytatásra csak az anyagi megegyezés után kerülhetett sor. Nyolc évvel később ugyanott a céhbeli festők már hiába tiltakoztak Johann Lukas Kracker működése ellen: az akkor már Magyarországon is hírneves festő, öntudatosan hivatkozva akadémiai gyakorlatára és szabadságjogaira akadálytalanul végezhetette el a máig is látható nagyszerű mennyezetkép festését.

mény előtt elfogadhatatlan, hogy a művészet a céhkényszernek van alávetve, a kérést határozott intézkedés követi.³³ Az 1773. évi császári rendelet az osztrák tartományokban mindenki számára szabaddá teszi a művészetek gyakorlását, a művek értékesítését és hangsúlyozza, senki sem kötelezhető arra, hogy a kézművesek céhébe lépjen.³⁴ A következőkben azután II. József rendelete végleg felszámolja a művészek céhhez való tartozását, a céhek felügyeletét, a mestervizsgát az akadémiának rendeli alá.

Az udvari művész, az uralkodó, főúr, főpap, nemesúr szolgálatában álló művész bizonyos mentességgel „Hofbefreiter”-ként, az adott patrónus kötelékében — és csak ott — folytathatta mesterségét. A feltételek rendszerint a művész képességeitől, hírnevétől, a patrónus személyes adottságaitól is függően variálódtak s a kicsinyes udvari hierarchia alantas kötöttségeit, a nagyobb szabadságjogokat, tágabb működési és mozgási lehetőségeket is magukba foglalhatták. Az udvari kinevezés pontosan meghatározta a rangfokozatot, a

³³ LÜTZOW, i. m., 16.

³⁴ „...erklären hiemit, befehlen und setzen fest, dass die Mahlerey, Bildhauer-, Kupferstecher- und Baukunst dem Adel keineswegs unanständig sind, noch seyn sollen, und dass jedermann diese Künste frey ausüben und seine Werke verkaufen könne, wobey niemand gehalten seyn soll, sich in die Zünfte der Werkleute einschreiben zu lassen.“ Ld. Wienerisches Diarium 1773, Nr. 31.

feladatkört, a végzendő munka mennyiségét, a bért és természetbeni ellátást stb. Alkalmanként lehetővé tették, hogy a művész szabadságot vegyen vagy más megbízók számára is dolgozzon. Az udvari művészek köre kisebb, mint a céhbelié, e réteg társadalmi helyzete is jobb, megbecsülése általában nagyobb, mint a polgári festőké, nemzetközi kapcsolataik élénkebbek, mozgásterük tágabb. Függőségük, a feudális renden belüli szigorú alárendeltségük azonban – kivételes esetektől eltekintve – mindvégig szorító tény marad.³⁵

A harmadik működési lehetőség, az akadémiai művész státusa még kevesebbeket érint, az akadémiák jelentősége, hatása azonban a számszerűségnél jóval nagyobb, idővel sorsdöntő a művészi élet, az ízlés alakításában. A művészet és társadalom piramisának csúcsát alkotó akadémiai művészeknél nem csupán arról van szó, hogy magasabb színvonalú, valóban művészi kiképzésben részesültek. Az akadémia nemcsak oktatási intézmény, hanem kiemelt szervezet, mely uralkodói kegy alapján kiváltságokat biztosít azoknak, akik tagjaivá

³⁵ Tanulságos a kortárs beszámolója Johann Jakob Zeillerről. A tiroli festő, miután császári udvari festővé nevezték ki Bécsben „...legte diese Ehre bald nieder, weil er seine Zeit nicht mit leeren Complimenten und vergebenen hin und her berufens verlieren wollte...“. Ld. Neues Museum für Künstler und Kunstliebhaber 1794, 291; MATSCHE, F.: Der Freskomaler Johann Jakob Zeiller (1708–1783). Marburg 1970, 605.

lesznek. Az akadémia tagjai vagy védettjei („Schutzverwandte”) mentesek a céhkötöttségektől, adóktól, mesterségüket bárhol gyakorolhatják az örökös tartományokban, tanítványokat képezhetnek, segédek foglalkoztathatnak. A döntő mozzanat a függőség feloldása, a céh és az udvar kötöttségeitől való szabadulás lehetősége, a művészi és szellemi értékek szabadabb érvényesítése.³⁶ A másik fontos tényező az akadémia szervező, centralizáló szerepe. Közép-Európában csupán egy, a bécsi művészeti akadémia működött, – Prága nem jutott túl egy kezdeményező folyamodványon, Magyarországgal kapcsolatban éppen csak egy meg nem hallgatott javaslatot – Daniel Gran terve – idézhetünk.³⁷ A bécsi intézmény befolyása így rendkívül erős volt: egységes képzést adott a különböző országok, tartományok fiatal művészeinek, lényegében

³⁶ Bővebben ld. WEINKOPF, A.: Beschreibung der K. K. Academie der bildenden Künste in Wien. Wien 1783, 1790. Lützwow, i. m.; WAGNER, W.: Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien. Wien 1967.

³⁷ 1709-ben Venzel Halwachs festő, Franz Kanka építész és Franz Preiss szobrász nyújtottak be kérést a prágai akadémia létesítésére. Folyamodványukat Bécsben elutasították. 1755-ben Daniel Gran egy Magyarországon létesítendő művészeti akadémia tervzetét juttatta el Batthyány Lajos nádorhoz, hivatkozva arra „...in deme fast schon in allen Ländern, ja sogar in dem rauchen Moscau dergleichen freye Kunstschullen eingeführet worden“. Ld. KAPOSSY, J.: A magyar művészeti akadémia terve a 18. században. Levéltári Közlemények 1940–1941, 335.

azonos szemléletet sugárzott Közép-Európa szinte egész területére. Monopolhelyzete, értékőrző szerepe azonban óhatatlanul stagnáláshoz, s mint a kortársak jelzik, pedantériához, modorossághoz vezetett. A meggyorsuló változások közepette ezért az új törekvések érvényesítésére 1768-ban a Párizsból hazatért kiváló grafikus Jakob Schmutzer vezetésével új akadémiát, a rézmetsző-akadémiát hoztak létre. Az új intézmény, melynek szellemi irányítását Josef von Sonnenfels vállalta, határozottan szállt síkra a felvilágosodásért, s miután 1772-ben egybeolvadt a régi művészeti akadémiával, befolyását széles körben érvényesítette.

Az intézményrendszer átalakulása kapcsán még egy új, érdekes jelenségre utalhatunk. 1788-ban Bécsben megalakul a képzőművészek nyugdíjgyesülete, – ismereteink szerint az első Európában. Az önsegélyező társulat a munkában megöregedett művészeket, esetenként özvegyeiket, árváikat kívánja támogatni, tagjainak a négy éven át fizetett 25–50 frt.-ért 100–200 frt. járadékot fizet.³⁸ Első elnöke, s ez is figyelemreméltó mozzanat, Fr. A. Maulbertsch, a korszak legkiválóbb freskófes-

³⁸ BODENSTEIN, C.: Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens, 1788–1888. Wien 1888; STEININGER, A.: 150 Jahre Pensionsgesellschaft bildender Künstler in Wien, Wien 1938. A társulatnak 1796-ig mintegy 100 tagja volt. Anyagi alapjukat kiállítások, zenés rendezvények bevételeivel növelték.

tője, aki az idők változásával maga is anyagi nehézségekkel küzd. Ezt az új szervezeti formát nyilvánvalóan a szükséglet hívta létre: azt a rést próbálta áthidalni, mely a céhek megszűntével, a szabad foglalkozású művész státusának kibontakozásával, a munkafeltételek átrendeződésével jött létre.³⁹

A konkrét feladatokat, biztos megélhetést nyújtó megrendelő szerepének beszűkülése, helyette a gyűjtő, vásárló, szélesebb értelemben a közönség befolyásának erősödése a művészeti élet szerkezetváltozását mozdítja elő. A gyűjtő természetesen nem új szereplő ebben az együttesben, lényegében új azonban a gyűjtők köre, érdeklődésének iránya és tárgya. Az előző korszak szinte korlátlan anyagi eszközökkel rendelkező, főként a külföldi nagy mesterek műveit vásárló főúri gyűjtői mellett fokozatosan teret nyer a szerényebb anyagi lehetőségekkel bíró polgári gyűjtő, az értelmiségi réteg. Ezzel összefüggésben a gyűjtés eltolódik a kortárs és a hazai művészet irányába, részben mert ezek a rétegek nem engedhe-

³⁹ Josef von Sperges báró, az akadémia tanácsosa 1788-ban egy beszámolóban leszögezi, hogy a súlyossá vált helyzetben még a kiváló művészek is alig tudják a kenyerüket megkeresni s alantas feladatokra kényszerülnek. Az okok: „der Hof lässt nichts machen; Kirchen und Klöster dürfen nicht; der Adel hat entweder keinen Geschmack und Lust zu dergleichen Kunstsachen, oder zu wenig Geld: die wenigen Liebhaber suchen nur alte Gemälde...” 1. Mitteilungen der Österreichischen Galerie 1966, X. 41.

tik meg maguknak a híres régi mesterek képeinek vásárlását, részben pedig mert a hivatalnok, kereskedő, orvos stb. gyűjtők közelebbi ismeretségben is álltak a festőkkel, szobrászokkal, szélesebb volt velük az érintkezési terület.⁴⁰ „Mindenki igyekszik most műbarát-
nak mutatni magát — írja 1774-ben F. Ch. Scheyb az »Orestrio«-ban — szalad és képekkel díszíti lakását, metszeteket gyűjt. Kezdenek e tárgyról vitatkozni, fecsegni, sőt épen-
séggel bölcselkedni.”⁴¹

A gyűjtők gyakran közvetlenül a művész-
től, esetenként képárustól, olykor pedig árve-
résen vásároltak.⁴² Az aukciók, hagyatéki ár-

⁴⁰ Füger pl. Hunczovsky bécsi seborvosnak orvosi vonatkozású antik történeti jeleneteket fest. Tanulságos és részletes képet adnak a korabeli gyűjtésről a tiroli tanácsos Carl Josef von Weinhart feljegyzései. Mintegy 800 festmény volt a birtokában, főként hazai és helyi mesterek alkotásai, részben régi mesterek tájképei, zsánerképei. Innsbrucki gyűjteményét sokan felkeresték s a tanácsos gondosan feljegyezte képeiről a különböző véleményeket, adatokat. Ld. HOCHENEGG, H.: Carl Josef von Weinhart zu Thierburg und Vollandsegg. Veröffentlichungen des Ferdinandeums 1954, XXXIV51.

⁴¹ SCHEYB, F. Ch.: Orestrio von den drey Künsten der Zeichnung. Wien 1774, I. 55. „Liebhabern der schönen Künste, ich will sagen der Malerey will jetzo ein jeder nachahmen. Man läuft und ziert seine Wohnung mit Gemälden, man sammelt Kupferstiche, ohne von der Kunst einen gründlichen Begriff zu haben. Dennoch fängt man an darüber zu vernünfteln, zu schwatzen, zu plaudern, oder gar zu philosophieren.“

⁴² Gyakorlati és fontosak a művészek hagyatéki árverései. A korszak szinte minden festője, Martin van Meytens, Troger, Maulbertsch, W. L. Reiner, Ignaz Unterberger stb. jelentős gyűjteményt hagyott hátra, nemcsak a saját műveit, vázlatait, hanem a régi és a kortárs mesterek képeit, rajzait, metszeteket.

verések a század utolsó negyedében már gyakoriak Bécsben, Pozsonyban; újsághirdetések hívják fel rájuk a figyelmet, katalógusok azonban még nem igen készülnek. A korabeli műkereskedelemről sajnos csak hézagos ismereteink vannak, sajátos módozatairól elszórt feljegyzésekből, rövid megemlékezésekből értesülünk. Bővebb tájékoztatást kapunk azonban a gyűjtést kísérő fontos új jelenségről, a kiállításokról. Ellentétben Itáliával vagy Franciaországgal az általunk vizsgált területen képkiallításokkal a 18. század második fele előtt nem találkozunk. Művészi alkotások nyilvános bemutatására először a bécsi akadémia rendezésében került sor. Kezdetben csak a felvételi és pályaműveket tették egy-két héten át közszemlére, a hetvenes évektől azonban a párizsi Salon példáját követve több nagy tárlatot szerveztek a kortárs művészek alkotásaiból.⁴³ E katalógusokkal kísért kiállításokon leginkább a divatos műfajok, történeti ábrázolások, tájképek, zsánerképek, portrék, a fiatal művészek alkotásai kaptak helyet. A hagyományos irányzatok képviselői, pl. Maulbertsch, Sambach, Vinzenz Fischer stb. többnyire vázlatok-

⁴³ TROST, A.: Der älteste Wiener Kunstausstellungskatalog (1774). Monatsblatt des Vereins für die Geschichte der Stadt Wien 1925, VII. 99.; Catalogue des ouvrages de peintures, sculptures et gravures exécutés par les membres de l'Académie Impériale et Royal des Beaux Arts, Vienne 1777; Verzeichnis der von der. K. K. Akademie der bildenden Künste aufgestellten Kunstwerke. Wien 1786.

kal, kicsiny mitologikus képekkel szerepeltek (1774, 1777, 1786, 1790).

Az igény, hogy a mű és a művész szélesebb nyilvánosságot kapjon, az akadémiai kiállítások mellett alkalmi, egyedi rendezvényeket teremtett. Pl. szemlére tették az elkészült, külföldre szánt műveket: a tiroli Ignaz Unterberger Könnigrätzbe szánt oltárképe a bécsi Redoutensaal-ban (1768), Martin Knoller merani oltárképe vagy József Hickel II. Józsefről készített képmása az akadémián volt egy időre látható. Segítettek a magánkezdeményezések is. A kiváló francia arcképfestő, MMe. Vigée Lebrun Itáliából jöve Kaunitz kancellár szalonjában állíthatta ki Lady Hamiltonról festett Szibilla képét, Martin Ferdinand Quadal – mint arról az újsághirdetésből értesülünk – külföldi útjáról Bécsbe érkezve (1787) lakásán tette közszemlére az akadémiai gyülekezetet ábrázoló új festményét.

A kiállítások, a nyilvánosság fontosságát s ezek kapcsán a publicisztika szerepét hangsúlyozza a már idézett Wilhelm Beyer: „A művészeteknek nagy előnyére válna, ha művészeti folyóiratot indítanának és állandó művészeti kiállítást szerveznének, ahol az alkotások közszemlére és eladásra kerülhetnének és a műbárát tetszése szerint válogathatna.”⁴⁴ A kiállí-

⁴⁴ BEYER, i. m. „Es würde der Kunst gewiss grosser Vor-schub geschehen, wenn man ein öffentliches Kunstmagazin oder eine immerwährende Kunstexposition errichtete, wo die

tásokról, kiállított művekről mind több beszámoló jelenik meg a hazai és külföldi sajtóban. Kibontakozik a rendszeres művészeti kritika és lerakják alapjait a művészettörténetírásnak. A nemzeti megújulás termékeny talaján mindenütt gombamód szaporodó kiadványok, folyóiratok, irodalmi-esztétikai szemlék szívesen közölnek életrajzokat jeles hazai művészekről, elméleti vitaírásokat, kritikai értékelést.⁴⁵ A Paul Troger halálakor 1762-ben Bécsben megjelent életrajzi beszámoló nyomatékosan hangsúlyozza, milyen hálás lesz majd az utókor azoknak, akik az érdekes hazai mesterekről hírt adnak, s a német Hagedorn úttörő írását, a „Lettre á un amateur de la peinture”-t (1755) állítja példának.⁴⁶ Az elméleti művészeti írások, mint a már idézett F. Ch. Scheyb Orestrioja vagy Köremonja, Beyer pamfletja a „Neue Muse” stb. részben a művészetek fejlődésével, elvi kérdésekkel, részben az időszerű problémákkal fog-

---

Künstler ihre Arbeiten zur Schau und zum Verkauf aufstellen und der Liebhaber sich nach seinem Wohlgefallen wählen könnte.“

⁴⁵ A század első felében a nyilvánosságot is mozgósító művészeti kritikával nem találkozunk: a kritikai állásfoglalásról inkább csak az egyedi feljegyzések, a főúri és egyházi megrendelők naplói, levelei, az építési bizottságok jegyzőkönyvei, a jezsuiták annalesei stb. adnak valamelyes fogalmat.

⁴⁶ Wienerisches Diarium 1762, Nr. 94.

lalkoznak.⁴⁷ Fontos szerepet játszanak ebben az összefüggésben az akadémiai előadások, elsősorban pl. Josef von Sonnenfelsnek a rézmetsző-akadémia titkáráként tartott, nyomtatásban is megjelent programbeszédei, a megújulást szorgalmazó „Von der Urbanität der Künstler” (1771), „Von dem Verdienst des Porträtmalers” (1768), „Ermunterung zur Lektüre an junge Künstler” (1767) etc.⁴⁸ Erdemes idéznünk e tárgykörből egy alig ismert, különleges írásművet, a bécsi Theresianum 1772. évi kiadványát. A „Prosen und Gedichte über die bildenden Künste” című kötetkében a tanintézet végzős növendékei, az ifjú Auersperg, Saurau, Forgach, Bethlen grófok stb. értekeznek a művészi megismerés módjáról, az antik művészet példaszerűségéről, a bécsi művészeti helyzetről, az utazásokkal kapcsolatos művészeti tapasztalatokról stb.⁴⁹

⁴⁷ Az irányadó német folyóiratok, a lipcsei Neue Bibliothek der freyen Wissenschaften und der schönen Künste, Meusel lapjai, a Miscellaneen és Neue Miscellaneen artistischen Inhalts (Erfurt, Lipcse), Museum für Künstler und Kunstliebhaber (Mannheim), a Teutscher Merkur vagy a Kunstzeitung der Kayserlichen Akademie zu Augsburg bőven helyet adnak a Bécsből vagy a monarchia más részeiből érkező művészeti beszámolóknak, híreknek.

⁴⁸ SONNENFELS, i. m., 1786.

⁴⁹ Prosen und Gedichte über die bildenden Künste. Von den Hörern der schönen Wissenschaften ...am K. K. Theresianum. Wien 1772; AUERSPERG, S.: Rede von dem Zustande der bildenden Künste in Wien; FREIH. VON ENZENBERG: Betrachtungen über den Vorzug der Alten in den Werken der

A művészeti élet új formái, a művészi alkotás — ha úgy tetszik termelés — új módozatai mindenütt túlsúlyra jutnak. Mint Nagy Frigyes mondotta annak idején II. József trónraléptekor: „une nouvelle ordre des choses commence”. A gyökeres átalakuláshoz vezető bonyolult folyamatot egyetlen előadás szűk keretében természetesen legfőljebb csak főbb vonulataiban lehet nyomon követni. A térben és időben is messzenyúló, szerteágazó téma rövid összefoglalásában csak az alapelveket, a legfőbb tendenciákat vázolhatunk. Szükségképpen bizonyos fokig egyszerűsíteniünk és általánosítanunk kellett, s nem vállalkozhattunk arra, hogy a területi eltéréseket, a helyi sajátosságokat, fejlődésbeli el-
lentmondásokat közelebbről érzékeltessük. Éppen csak jelezhattük, hogy a megújulás vázolt jelenségeit összességükben, együttesen szinte sehol sem mutathatjuk ki, s többnyire inkább csak hol az egyik, hol a másik jellemző mozzanattal találkozunk. Bővebb taglalást igényel a tartalom és forma összefüggéseinek bonyolult kérdése, a képzőművészet és a társ-

---

Kunst; BETHLEN, J.: Entretien sur la manière de voyager utilement par rapport aux beaux arts; FORGÁCH: Picturae et sculpturae artis et progressus carmen etc. A Theresianum kiadványainak irodalmi vonatkozásairól ld. MARTENS, W.: Drei Sammlungen von Schülerdichtungen aus dem Wiener Theresianum. Die Österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. Graz 1979, 1.

művészetek, irodalom, színház, zene kapcsolatrendszere. Mindezeknek a problémáknak a tisztázására, a művész társadalmi helyzetének, megbecsülésének konkrét vizsgálatára, az életkörülmények, munkamódszerek, a műhelygyakorlat elemzésére csak az itt adott kereten túl a nagyobb összefüggésben, a készülő kötet fejezeteiben találhatunk módot.

A KÉPEK JEGYZÉKE

- I. **Johann Bergl:** *vázlatrajz szerződés*, Budapest, Szépművészeti Múzeum

Táblák

1. **Franz Anton Maulbertsch:** *Nimfa és szatír*, Bremen, Kunsthalle
2. **Franz Anton Maulbertsch:** *főoltárfreskó*, részlet, Sümeg, plébániatemplom
3. **Franz Anton Maulbertsch:** *falképek*, Szombathely, püspöki palota
4. **Josef Ignaz Mildorfer:** *mennyezetkép*, részlet, Fertőd, Esterházy kastély
5. **Felix Ivo Leicher:** *A reggel*, Budapest, Szépművészeti Múzeum
6. **Franz Anton Maulbertsch:** *A művészet allegóriája*, Bécs, Galerie der Akademie der Bild. Künste
7. **Johann Nepomuk Schöpfung:** *Kupolafreskó*, Oradea, székesegyház
8. **Vincenz Fischer:** *Szt. István felajánlja a koronát Máriának*, Székesfehérvár, székesegyház
9. **Johann Lukas Kracker:** *A tridenti zsinat*, részlet, Eger, Líceum
10. **Martin von Meytens:** *Önarckép*, Johann Gottfried Haid metszete
11. **Angelika Kauffmann:** *A gyermek Pyrrhus Glaukias király előtt*, Budapest, Szépművészeti Múzeum
12. **Johann Georg Platzer:** *Zenélő társaság*, Innsbruck, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum
13. **Martin Johann Schmidt:** *Önarckép családjával*, Budapest, Szépművészeti Múzeum
14. **Franz Anton Maulbertsch:** *A kukucskáló láda*, metszet
15. **Johann Lukas Kracker:** *mennyezetfreskó*, részlet, Prága, Szt. Miklós templom
16. **Christian Wilhelm Ernst Dietrich:** *Gyűjtemény látképe*, Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

MELLÉKLET

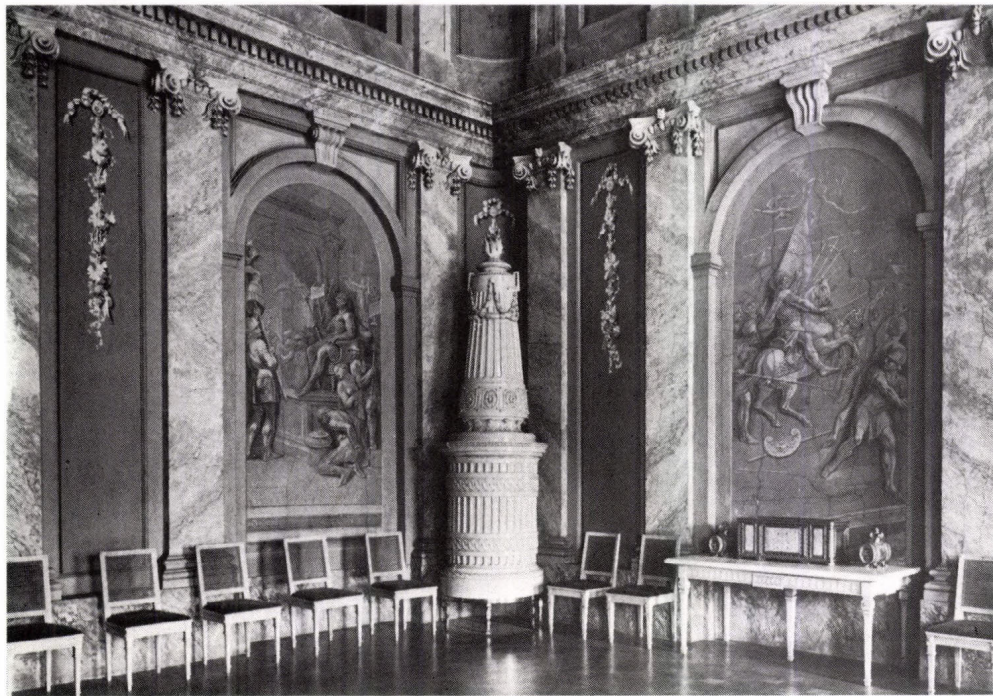

Franz Anton Maulbertsch: *Nimfa és szatír*, Bremen, Kunsthalle

Franz Anton Maulbertsch: *főoltárfreskó, részlet,*
Sümeg, plébániatemplom

Franz Anton Maulbertsch: *falképek*, Szombathely, püspöki palota

Josef Ignaz Mildorfer: *mennyezetkép*, részlet,
Fertőd, Esterházy kastély

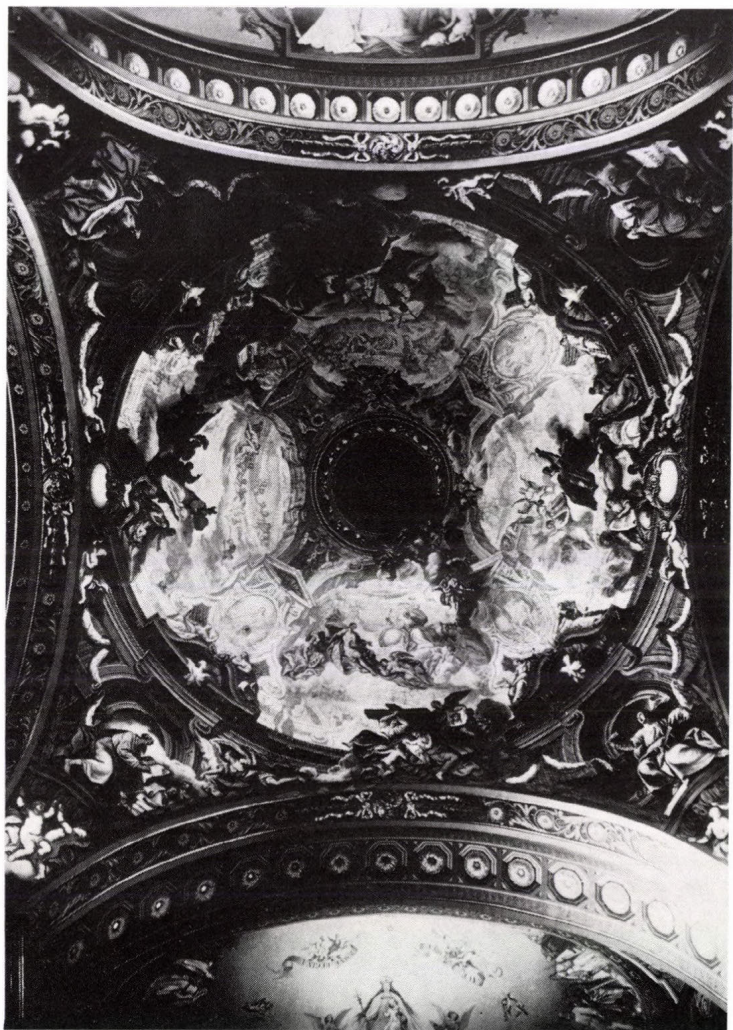

Felix Ivo Leicher: *A reggel,*
Budapest, Szépművészeti Múzeum

Franz Anton Malulbertsch: *A művészet allegóriája,*
Bécs, Galerie der Akademie der Bild. Künste

Johann Nepomuk Schöpf: *Kupolafreskó,*
Oradea, székesegyház

Vincenz Fischer: *Szt. István felajánlja a koronát Máriának,*
Székesfehérvár, székesegyház

Johann Lukas Kracker: *A tridenti zsinat, részlet*, Eger, Líceum

Martinus de Meytens
Augustissimorum FRANCISCI Imp & et MARIAE THERESIAE Regis
Bohem. Reginae &c &c Pictor Aulicus, Natus Holmiae 1695 d 24 Julij

de ipso Pinxit

Boh. Gottfried Haid sculp. Vienna 1756

Martin von Meytens: Önarckép,
 [Johann Gottfried Haid metszete

Angelika Kauffmann: *A gyermek Pyrrhus Glaukias király előtt*, Budapest, Szépművészeti Múzeum

Johann Georg Platzer: *Zenélő társaság*, Innsbruck, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum

Martin Johann Schmidt: *Önarckép családjával*, Budapest, Szépművészeti Múzeum

Anton Meulbaert: A kukacskáló láda, metszet

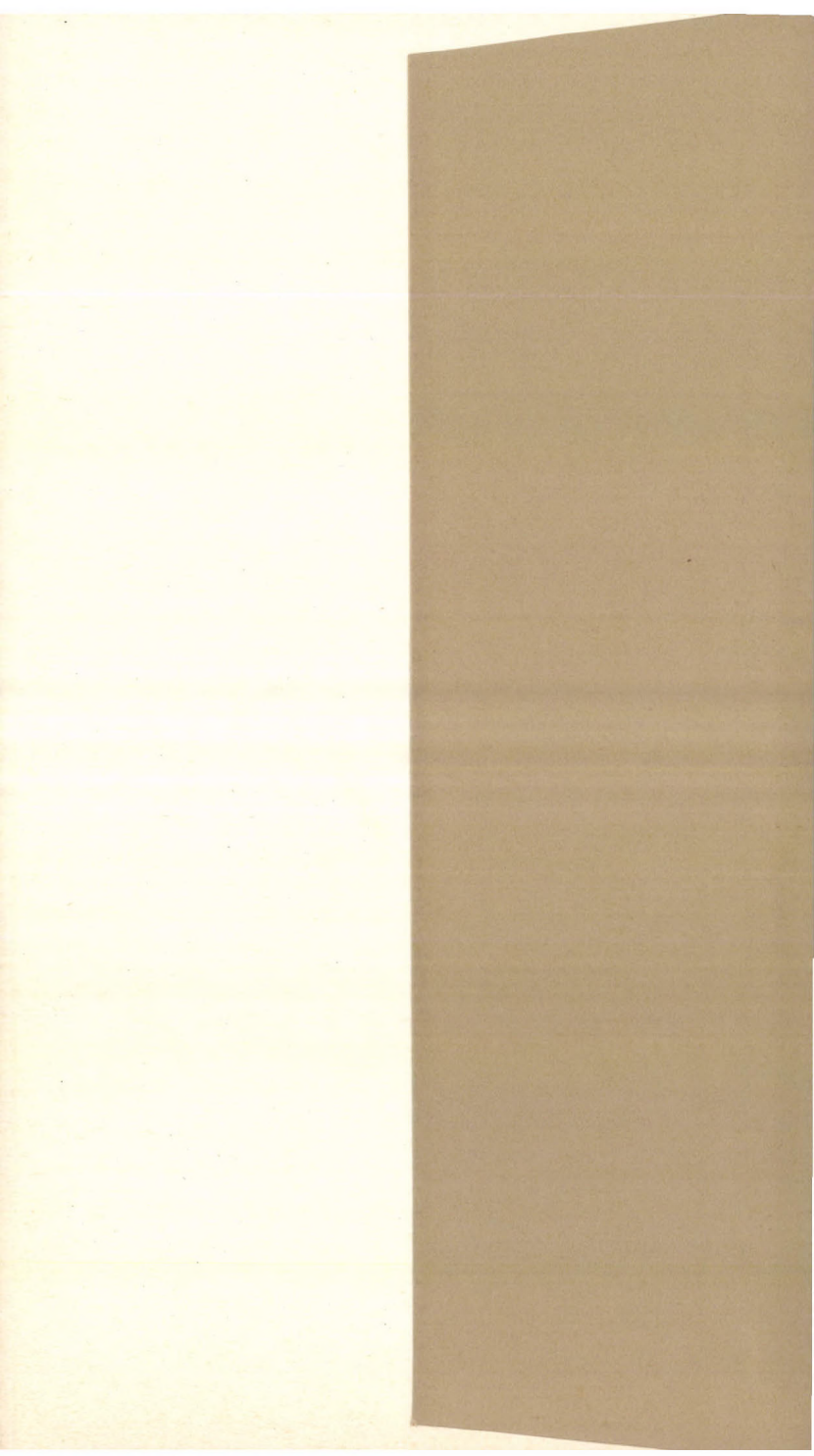

Johann Lukas Kracker: *mennyezetfreskó*, részlet, Prága, Szt. Miklós templom

Christian Wilhelm Ernst Dietrich: *Gallérium látképe*, Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum

Ára: 22,- Ft